

МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ

DOI 10.26565/2225-7756-2023-75-07
УДК 159.9.072.59: 316.642.3

І.В. КРЯЖ (Ірина Володимирівна Кряж)
доктор психологічних наук, доцент,
професор ЗВО кафедри прикладної психології,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи 4, Харків, Україна
E-mail: ikryazh@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9616-5891>

ШКАЛА ВІРИ В СИЛУ ГРОШЕЙ

В статті подані результати розробки інструменту для вимірювання віри в силу грошей. Опитувальник складається з 10 тверджень, які відображають три смислові аспекти грошей: гроші як опора, гроші як мірило всього, гроші як основний життєвий ресурс - запорука благополуччя. Вибірку склали 442 особи – громадяни України (66,7% з них – жінки) у віці від 18 до 74 років. За результатами конфірмаційного факторного аналізу підтверджено модель з трьома тісно пов'язаними факторами ($\chi^2/df = 36,7/28$; $p=0,125$; CFI 0,999; TLI 0,998; RMSEA 0,027 (90% CI 0,000 – 0,048); SRMR 0,033). Дискримінаційна валідність визначалася за НТМГ-критерієм та є задовільною для трьох субшкал. Внутрішня надійність-узгодженість шкал за ω McDonald's склали 0,86 для інтегрального показника віри в силу грошей, 0,78 для субшкал «Опора» та «Запорука благополуччя», 0,62 для субшкали «Мірило»; композитна надійність для субшкал склали відповідно 0,80, 0,81 та 0,68. Підтверджено ретестову валідність для інтегральної шкали та трьох субшкал (повторне вимірювання з інтервалом в два місяці, показники кореляції коливалися від 0,89 для інтегрального показника до 0,77 для субшкали «Запорука благополуччя»). Зовнішню конвергентну та дискримінантну валідність було підтверджено за допомогою кореляційного аналізу зв'язків показників віри в силу грошей з показниками монетарних установок, цінностей самопіднесення, самотрансцендентності та екологічних; визнання пріоритету грошей в екологічному контексті; вертикального індивідуалізму; заперечення кліматичних змін та екологічної ідентичності, віри в справедливий світ. Багатофакторний конфірмаційний факторний аналіз підтвердив строгу інваріантність вимірювання для чоловіків та жінок, а також для двох вікових груп. Проаналізовані розбіжності в показниках віри в силу грошей залежно від віку та статі: показники віри в силу грошей вищі у молодих людей в порівнянні з людьми зрілого віку, у чоловіків в порівнянні з жінками. Розроблена методика відкриває нові можливості для емпіричних досліджень вірувань особистості та їх зв'язку з ідентичністю, ролі віри в силу грошей для оптимального функціонування особистості в екологічному, політичному, соціально-економічному контекстах.

Ключові слова: грошові аттитуди, віра в силу грошей, багатофакторний конфірмаційний факторний аналіз, інваріантність вимірювань, конвергентна та дискримінантна валідність, ANOVA, психометрична оцінка, ідентичність.

Постановка проблеми. Питання ставлення до грошей є предметом активного дослідження в економічній психології вже кілька десятиріч. Стрімке зростання англійських публікацій з цієї проблематики спостерігається з початку цього сторіччя (Sesini & Lozza, 2023). Вивчення монетарних аттitudів в практичному аспекті найчастіше пов'язане з завданнями фінансового консультування, а також з завданнями маркетингу, тож ставлення до грошей в багатьох дослідженнях розглядається в контексті економічної поведінки, фінансового планування, прийняття фінансових рішень тощо (Furnham, Wilson, & Telford, 2012; Fallaw, 2021; Fenton-O'Creevy, & Furnham, 2022; Sesini & Lozza, 2023). В українській психології ставлення до грошей здебільше розглядається в контексті економічної соціалізації особистості та її психосоціального розвитку як чинників економічної активності та грошової поведінки (Зубіашвілі, 2011; Карамушка, Ходакевич, 2017; Шамне, 2015, 2020; Карамушка, Креденцер, Паршак, 2020).

Хоча питання економічної поведінки та аттitudів, що задають інструментальний вимір ставлення до

грошей, преважують в дослідженнях та визначають головний тренд в розробці вимірювального інструментарію (Yamauchi, & Templer, 1982; Rousseau, & Venter, 1999; Klontz et al., 2011; Khare, 2014; Furnham, Wilson, & Telford, 2012; Talaei & Kwantes, 2016; Lay, & Furnham, 2018; Furnham, & Murphy, 2019; Duran, Künn, & Duran, 2020; Franzen A, & Mader, 2022) останніми роками зростає кількість публікацій, в яких головна увага приділяється символічній функції грошей та афективному виміру ставлення до грошей (Tang, & Chiu, 2003; Tang, Chen, & Sutarso, 2008; Gasiorska, 2014, 2015; Gasiorska, Zaleskiewicz, & Kesebir, 2018; Zaleskiewicz et al., 2013; Яновська та ін., 2019; Губеладзе, 2021). Символічне афективне заряджене значення грошей може розглядатися як ключ до розуміння фінансової задоволеності (Gasiorska, 2015), неетичної поведінки (Tang, & Chiu, 2003), особистісних відповідей на екзистенційні проблеми (Gasiorska et al., 2018). Афективне значення грошей може проявлятися в діапазоні від сліпої любові до грошей до різко негативної оцінки грошей як коріння зла. Попре

Як цитувати: Кряж, І.В. (2023). Шкала віри в силу грошей. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, (75), 53-64. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-75-07>

In cites: Kryazh, I.V. (2023). Scale of belief in the power of money. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Psychology*, (75), 53-64. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-75-07>. [in Ukrainian]

© I.V. Kryazh, 2023; CC BY 4.0 license

очевидні розбіжності таких протилежно спрямованих векторів емоційного ставлення, за ними простежується спільні психологічні процеси суб'єктифікації грошей, наділення їх силою, що не залежить від людей. В даній роботі такі процеси розглядаються як прояв **віри в силу грошей**. Термін «віра» в цьому контексті має значення, що виходить поза межі релігійної віри. Йдеться про поділення певних колективних уявлень, які сприймаються як самоочевидні та не підлягають критичному аналізу, включаються в процеси ідентифікації особистості, визначають певні судження, оцінки подій та людей, особисті норми, рішення.

Метою цієї роботи є надати теоретичне обґрунтування та результати психометричної перевірки авторської шкали віри у силу грошей.

Аналіз досліджень і публікацій за темою.

За останні більш ніж 40 років, починаючи з 1982 р., коли була запропонована перша шкала ставлення до грошей MAS (Yamauchi, & Templer, 1982), в психології грошей розроблено велику кількість вимірювальних інструментів для вивчення різних аспектів ставлення до грошей та грошової поведінки. Всебічний огляд цих численних наробок, проведений Sesini & Lozza (2023), показав, що у 64% з проаналізованих ними 226 англomовних рецензованих емпіричних статей використовувалися якісь з цих чотирьох основних методик: згадувана вище Money Attitude Scale, шкала любові до грошей (Tang & Chiu, 2003), шкала грошових переконань та поведінки (Furnham, 1984), шкала грошової етики (Tang, 1992).

Кожен з цих вимірювальних інструментів містить від 4 до 6 субшкал, при цьому окремі пункти використовуються в різних опитувальниках майже в подібній редакції, самі ці опитувальники мають багато модифікацій, скорочених версій, іншомовних адаптацій, які мають відмінну від оригінальної факторну структуру, тощо. Окрім того розроблена ще значна кількість опитувальників, що не набули такої популярності, однак виявилися ефективними при вирішенні теоретичних та / або практичних питань. Тим не менш, попри це «вимірювальне різноманіття» дослідники й далі пропонують нові інструменти. Як приклад можна навести нещодавно роботу швейцарців Franzen & Mader (2022) з психометричного обґрунтування шкали значущості грошей IMS з 8 пунктів, в якій йдеться про важливість грошей для щастя, з врахуванням виміру матеріального добробуту. В огляді попередніх досліджень автори звертають увагу на семантичну неоднозначність та нечіткість існуючих шкал, а також на їхню об'ємність. Створюючи свою шкалу, вони також включили до неї релевантні твердження з вже існуючих шкал.

Аналіз наявних методик для вивчення ставлення до грошей показує, що хоча майже в кожній з них є твердження, які містять імпліцитне приписування грошам над-можливостей, вбачання в них особливої сили, сама віра в таку силу заліщається поза психологічним аналізом. Разом з цим, така віра активно експлуатується та просувається на рівні повсякденного дискурсу. Так, в мережі Quora запускається обговорення «В чому є сила грошей, що можуть гроші?» (<https://www.quora.com/What-is-the-power-of-money->

[what-can-money-do](https://www.quora.com/What-is-the-power-of-money-what-can-money-do)), сайт “The Independent Community Bankers of America” містить таке звернення до відвідувачів: «Ми віримо в цінність акції Apple або біткойна, а також у ринки, які говорять нам, скільки вони коштують. Але більше того, ми віримо в самі гроші та їхню силу» (<https://www.icba.org/news/press-releases/2016/12/01/psychology-of-money>). Апофеозом є уривок із статті А.Сайна на «Українському інтернет-порталі стратегічних новин «Народний Оглядач»: «...помилкове переконання – гроші в житті не головне. Це твердження заважає Вам випустити у своє життя гроші, а з ними і щастя! Гроші - це своєрідне мірило Вашої цінності для Абсолюту. І якщо у Вас немає грошей - значить, Ви нічого не варті. Повірте, гроші дуже велика цінність! За допомогою грошей Ви можете отримати всі задоволення, які дарує нам життя і подарувати щастя своїм коханим і близьким» (<https://www.ar25.org/article/7-pomytkovyh-perekonan-pro-groshi.html>).

Аналіз саме психологічних витоків віри в силу грошей знаходимо в «Економічних та філософських рукописах 1844 року» К.Маркса: «Маючи властивість купувати все, володіючи властивістю привласнювати всі предмети, гроші, таким чином, є предметом видатного володіння. Універсальність їх властивості є всемогутністю їхнього буття. Тому вони вважаються всемогутньою істотою. Гроші є посередником між потребою людини та предметом, між її життям та її засобами існування. Але те, що опосередковує мого життя для мене, також опосередковує існування інших людей для мене» (Marx, 1959). Далі є така теза: «Гроші – це відчужена здатність людства». Тобто сама людина відчужує власні можливості, наділяючи ними гроші, тим самим наділяє їх суб'єктивними функціями та починає сприймати їх як окрему від людей сутність. І вже нібито гроші починають визначати ідентичність особистості, її самооцінку, самопочуття, життєві перспективи тощо.

Сучасні розвідки показують, що гроші діють як психологічний ресурс для міжособистісного та внутрішньо-особистісного регулювання у дорослих та дітей (Zaleskiewicz et al., 2013; Gasiorowska et al., 2018). Гроші можуть виконувати буферну роль проти екзистенційної тривоги, зокрема, як джерело таких буферних компонентів протидії страху смерті, як влада, впевненість, самодостатність, самооцінка. В низці експериментів Gasiorowska et al. (2018) було показано, що виконання завдань, пов'язаних з грошима як стимульним матеріалом, нейтралізує думки про смерть як в перспективі, так й ретроспективно. Автори пояснюють це тим, що в контексті культурного світогляду «навіть думка про гроші може створити в людей ілюзію відчуття власної цінності в крихкому та обмеженому світі» (Gasiorowska et al., 2018, 408). Разом з тим, дослідники відмічають, що буферизація тривоги через гроші є короткостроковою, з негативними наслідками для психологічного благополуччя в довгостроковій перспективі. З цієї точки зору, «гроші нагадують деякі... стимули (наприклад, наркотики, алкоголь, порнографія), які пропонують негайну винагороду, але мають руйнівні довгострокові наслідки через свою природу, що викликає залежність» (Gasiorowska et al., 2018, 407).

Таку, подібну до наркотичної, дію грошей Lea, & Webley (2006) пояснюють інструментальною функцією грошей – посередництвом в отриманні біологічно значущих стимулів. Тобто гроші паразитують на людських інстинктах, саме тому вони можуть бути сильними мотиваторами, які імітують дію природних стимулів, але не призводять до підвищення пристосування.

Оскільки гроші є посередником в отриманні доступу до життєвих ресурсів, на суб'єктивному рівні може відбуватися підміна, коли саме гроші, а не екологічне оточення / біосфера, починають сприйматися як *джерело* цих ресурсів (Кряж, 2013). Коли гроші на суб'єктивному рівні наділяються ресурсною силою екологічних систем, сприймаються як дещо більш важливе за екологічне оточення, наслідком стає використання неадаптивних копінг-стратегій та посилення скоруйнівної активності, інакше кажучи – руйнація справжнього джерела життєвих ресурсів (Кряж, Баєва, 2020). Віра в силу грошей проявляється тут в сприйнятті грошей як головного ресурсу, як базової основи благополуччя людини та людства в цілому.

Процедура та етапи дослідження

Розробка опитувальника. Для опитувальника були використані три пункти з субшкали одержимості грошима методики Фернама (2006), які вказують на певну суб'єктифікацію грошей, яка проявляється в довірчому ставленні до грошей, в сприйнятті їх як опори. Найбільш чітко таке ставлення простежується в твердженні: «Я відчуваю, що гроші це єдина річ, на яку я можу розраховувати». За основу для ще трьох пунктів були взяті твердження з методики вивчення соціально-психологічних установок О. Потемкіної (1993), в яких гроші виступають як «мірило всього», як дещо поза (або навіть понад) моральних оцінок. Прикладом такого ставлення є твердження: «Люди, у яких немає грошей, і вони не вміють їх заробити, не заслуговують на повагу». Редагування запозичених пунктів відбувалося в напрямку нейтралізації соціальної бажаності з одночасним акцентуванням грошей як окремої самостійної сутності.

Ще чотири твердження мали передавати зміст грошей як основи життєзабезпечення, запоруки благополуччя в широкому сенсі. Найбільш показовими для такого ставлення є твердження: «Гроші – це головна умова для життєзабезпечення кожної людини», «Тільки гроші дадуть мені можливість подбати про своє благополуччя».

Таким чином, опитувальник складався з 10 пунктів, які відображали три різні аспекти віри у силу грошей: довіра та надія на гроші, гроші як пріоритет, гроші як запорука благополуччя. Кожне твердження оцінювалося за шкалою Лайкерта від повної незгоди (1 бал) до цілковитої згоди (7 балів).

Вибірка: В дослідженні взяли участь 442 особи (66,7% з них – жінки) у віці від 18 до 74 років (mean 29,5, стандартне відхилення 12,4). Дослідження проводилося онлайн за допомогою Google-форми. Всі респонденти дали інформовану згоду на участь в дослідженні та на подальшу обробку наданих відповідей.

Методики. Для перевірки конвергентної та дивергентної валідності Шкали віри в силу грошей були

використані шкала «Монетарні установки та цінності» (Шапне, 2018), субшкала «Гроші» опитувальника Еко30 (Кряж, 2020), шкали цінностей самопідвищення, самоподолання та екологічних цінностей (Stern & Dietz, 1994), шкала вертикального індивідуалізму з опитувальнику «Індивідуалізм і колективізм» (Triandis & Gelfand, 1998), шкала заперечення кліматичних змін (Dunlap, & McCright, 2011) та шкала віри в справедливий світ (Dalbert, 1999).

Методи статистичної обробки. Факторна структура опитувальника перевірялася з застосуванням експлораторного факторного аналізу (метод максимальної правдоподібності, ортогональне та косокутне обернення) та конфірмаційного аналізу (естиматор DWLS). Для оцінки внутрішньої узгодженості шкал опитувальника використаний ω Макдоналда. Розподіл даних аналізувався з використанням критеріїв Колмогорова-Смірнова та Лілієфорса. Для перевірки гіпотез про розбіжності в показниках віри в силу грошей залежно від статі та віку був проведений двохфакторний дисперсійний аналіз. Кореляційний аналіз (метод Спірмена) був використаний для обґрунтування зовнішньої конвергентної та дискримінантної валідності через вивчення взаємозв'язків шкал розробленої методики з показниками релевантних за змістом психодіагностичних шкал, а також для перевірки ретестової надійності методики. Статистична обробка даних проводилася за допомогою JASP (Version 0.18.3) та пакету статистичних програм STATISTICA 7.0.

Оцінка психометричних характеристик опитувальника. Було перевірено структурну валідність методики, її внутрішню конструктивну валідність (проаналізовані взаємозв'язки між пунктами та шкалами опитувальника), інваріантність факторної структури для різних статевих та вікових груп, показники надійності-узгодженості пунктів опитувальника, зовнішні конвергентну та дискримінантну валідність, ретестову надійність, розраховані показники

Результати емпіричного дослідження

Паралельний експлораторний факторний аналіз, що базується на методі головних компонент, давав рішення з одним фактором, який пояснював лише 38,7% загальної дисперсії. Факторні навантаження за цим генеральним фактором окремих пунктів опитувальника коливалися від 0,41 до 0,81, при цьому лише чотири пункти мали навантаження вищі за 0,7. Критерій $\chi^2(35) = 178,3$ при $p < 0,001$ вказує на низьку якість однофакторної моделі.

При використанні методу факторного аналізу (максимальної правдоподібності) паралельний аналіз давав рішення з трьома факторами, що пояснюють 49% загальної дисперсії. Критерій $\chi^2(18) = 34,2$ при $p = 0,012$ вказує на задовільну якість такої трьохфакторної моделі. Ортогональне обернення давало один генеральний фактор з навантаженнями від 0,41 до 0,80, а також два слабких фактори (5% та 3,6%) – один загальний (об'єднував три пункти з різною семантикою) та один характерний. Враховуючи низький відсоток дисперсії, поясненої кожним з двох останніх факторів, а також низькі факторні навантаження за ними пунктів

опитувальника (від -0,31 до 0,38), таку трьох-факторну модель не можна вважати за задовільну.

Фактори, отримані при неортогональному обертанні (окремо використовувалися промакс та облімін з отриманням однакової структури), відповідали описаним трьом семантичним аспектам віри у силу

грошей (табл.1), за тим виключенням, що пункт 1 «Я твердо вірю, що гроші можуть вирішити всі мої проблеми» отримав значуще навантаження за двома факторами, що передають сенси грошей як опори та як запоруки благополуччя.

Таблиця 1. Результати експлораторного факторного аналізу (метод максимальної правдоподібності, обертання облімін)/Results of exploratory factor analysis (maximum likelihood method, oblimin rotation)

Твердження	Фактори		
	Запорука благополуччя	Опора	Пріоритет
8. Тільки гроші дадуть мені можливість подбати про своє благополуччя.	0,880		
10. Гроші – це головна умова для життєзабезпечення кожної людини	0,642		
7. Найбільше потрясіння для мене – відсутність грошей	0,549		
1. Я твердо вірю, що гроші можуть вирішити усі мої проблеми	0,500	0,419	
9. Коли у людей достатньо грошей, вони можуть вирішити будь-які екологічні проблеми	0,442		
2. Я зробив(ла) би практично все можливе заради грошей, щоб їх стало достатньо		0,781	
3. Я відчуваю, що гроші – це єдина річ, на яку я можу розраховувати		0,477	
6. Гроші не пахнуть, і не важливо, як вони зароблені			0,541
5. Якщо вибирати, краще мати високу зарплату, ніж високий інтелект			0,496
4. Люди, у яких немає грошей, і вони не вміють їх заробити, не заслуговують на повагу			0,482
% поясненої загальної дисперсії	24%	14%	11%

За допомогою конфірмаційного факторного аналізу були перевірені дві вихідні факторні моделі: модель з одним загальним фактором та модель з трьома корельованими факторами відповідно до гіпотетичної семантичної структури. Враховуючі, що дані, отримані за шкалою Likert, є порядковими, був використаний метод

DWLS, оснований на матриці полікоричних кореляцій змінних (Олефір, Боснюк, 2022). Після аналізу індексів модифікації відбувалася підгонка кожної вихідної моделі через включення зв'язків між залишковими помилками маніфестних змінних. Показники придатності вихідних та модифікованих моделей подані в табл. 2.

Таблиця 2. Індекси придатності моделей/Model suitability indices

Модель	χ^2/df	p	CFI	TLI	RMSEA	RMSEA 90% CI	SRMR
Вихідна однофакторна	136,5/35	<0,001	0,985	0,981	0,081	0,067 – 0,096	0,062
Модифікована однофакторна	59,7/28	<0,001	0,995	0,993	0,051	0,032 – 0,068	0,043
Вихідна з трьома корельованими факторами	63,4/32	<0,001	0,995	0,994	0,047	0,030 – 0,064	0,043
Модифікована з трьома корельованими факторами = Модель з фактором другого порядку	36,7/28	0,125	0,999	0,998	0,027	0,000 – 0,048	0,033

Вихідна модель з одним латентним фактором віри у силу грошей отримала помітно гірші показники придатності, ніж вихідна модель з трьома корельованими факторами, що відповідають різним смисловим аспектам віри у гроші. На гарну придатність цієї моделі вказують лише показники CFI та TLI (більші за 0,95). Відношення χ^2 до числа ступенів свободи df (136,5:35=3,9) набагато перевищує рекомендований показник 2. Після додання до однофакторної моделі семи зв'язків між залишками (рис.1) показники придатності помітно покращилися. Показово, що ці зв'язки відповідають гіпотетичній семантичній структурі, бо вказують на спільність саме тих пунктів, які описують один семантичний аспект віри у гроші.

Вихідна модель з трьома факторами, що корелюють між собою (рис. 2), отримала в цілому високі показники

придатності, вищі за показники модифікованої однофакторної моделі та майже такі, як показники модифікованої однофакторної моделі. Лише показник p для статистики χ^2 вказує на розходження між теоретичною та емпіричною моделями, однак це є доволі типовим явищем при великих вибірках. Додання чотирьох зв'язків між залишками маніфестних змінних суттєво покращує показники відповідності емпіричних даних теоретичній моделі. Три з цих зв'язків вказують на семантичну близькість пункту 1 до фактору «Гроші як запорука благополуччя» (пункти 7-10). Це узгоджується з результатами експлораторного аналізу, за яким цей пункт отримував значущі навантаження одразу за двома факторами. Ще один зв'язок вказує на семантичну близькість п.2 «Я зробив(ла) би практично все можливе заради грошей, щоб їх стало достатньо» та п.6 «Гроші не

пахнуть, і не важливо, як вони зароблені». При введенні в цю модель фактору другого порядку замість кореляцій між факторами (рис.3) всі показники придатності залишаються без змін. Але можна побачити, що

найбільші навантаження за фактором другого порядку отримують фактори 2 та 3, навантаження фактору один дещо менше (0,79 проти 0,89 та 0,9), однак є доволі високим.

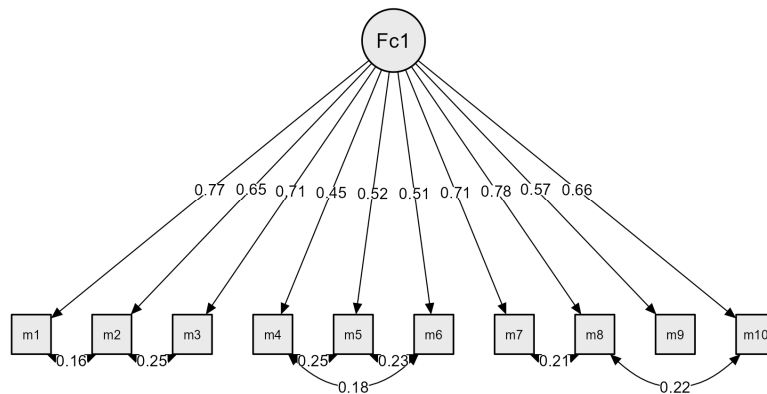

Рисунок 1. Модифікована одно-факторна вимірвальна модель/Modified one-factor measurement model

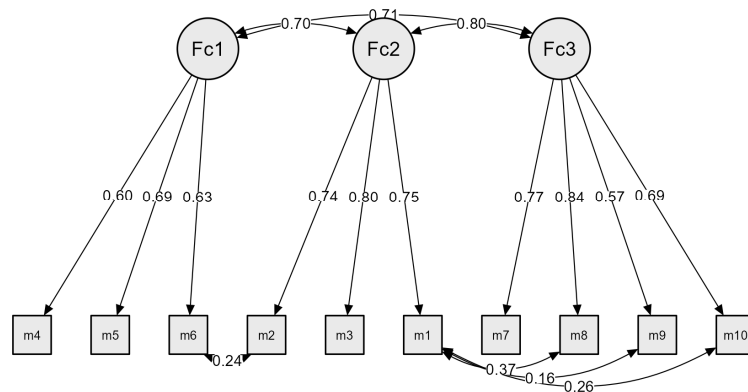

Рисунок 2. Модифікована трьох-факторна вимірвальна модель з корельованими факторами/A modified three-factor measurement model with correlated factors.

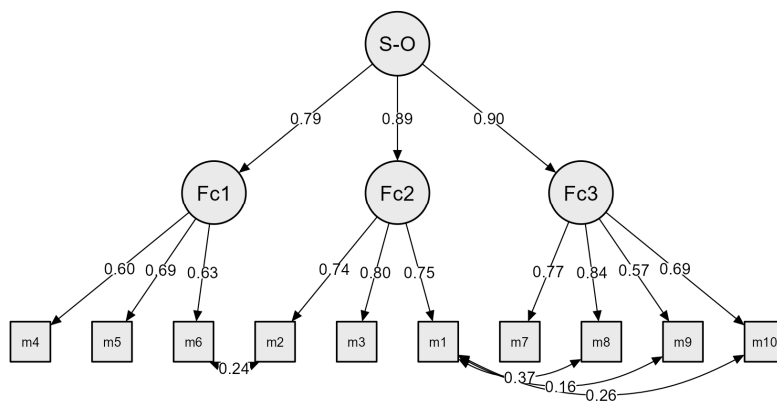

Рисунок 3. Трьох-факторна вимірвальна модель з фактором другого порядку / A three-factor measurement model with a second-order factor

Таким чином, кращою та з високими показниками узгодженості з емпіричними даними є модель з трьома тісно пов'язаними факторами (показники кореляції: 0,70; 0,71; 0,80). Чи означає це, що слід враховувати три окремі вимірвальні субшкали, які разом дають інтегральний показник віри в силу грошей? Було проведено перевірку внутрішньої конвергентної валідності за показниками середньої вилученої дисперсії (AVE), дискримінантної валідності за показниками Heterotrait-monotrait ratio

(HTMT), конструктивної надійності CR та надійності за McDonald's ω (табл.3).

Показники AVE встановили 0,414 для F1 (Гроші як мірило всього), 0,583 – для F2 (Гроші як опора) та 0,527 для F3 (Гроші як запорука благополуччя). Значення AVE, вище за 0,5, вказує на достатню внутрішню конвергентну валідність, бо в такому випадку дисперсія залишків не перевищує дисперсію, що пояснюється фактором. За цим показником фактори F2 та F3 характеризуються

внутрішньої конвергентною валідністю. Що стосується F1, можна послатися на рекомендацію, якщо AVE вище за

0,4, а надійність вище за 0,6, вважати такі показники конвергентної валідності за прийнятні (Hair et al., 2021).

Таблиця 3. Показники AVE, HMR та McDonald's ω для трьох факторів/AVE, HMR and McDonald's ω indicators for three factors

Фактор	AVE	F1	F2	CR	McDonald's ω	McDonald's ω 95% CI
F1 (Мірило)	0,414			0,68	0,618	0,556 – 0,681
F2 (Опора)	0,583	HTMT 0,714		0,80	0,780	0,745 – 0,816
F3(Благополуччя)	0,527	HTMT 0,696	HTMT 0,843	0,81	0,784	0,752 – 0,817
Інтегральна шкала (всі 10 пунктів)					0,859	0,840 – 0,879

Як найбільш коректний індикатор дискримінантної валідності в конфірмаційному факторному аналізі Henseler, Ringle & Sarstedt (2015) пропонують HTMT, з найсуворішим рівнем відсікання у 0,85 та більш м'яким 0,90. За цим показником всі три фактори характеризуються дискримінантною валідністю, бо всі HTMT нижчі за 0,85.

Конструктивна надійність визначалася за показниками CR, які мають бути не нижче 0,70. За цим показником фактор F1 отримав нижче за критичне значення, F2 та F3 мають високу конструктивну надійність. Надійність-узгодженість трьох субшкал-факторів, а також інтегральної шкали перевірялася за ω Макдональда. Як й при оцінці конструктивної надійності, F2 та F3 отримали прийнятні показники внутрішньої узгодженості (0,78 та 0,784), показник для F1 – на межі придатності (0,618). Показник узгодженості шкали в цілому склав 0,859, що оцінюється як високий рівень.

Окремо для перевірки інваріантності факторної моделі був проведений багатогруповий КФА,

результати якого подані в табл.4. Результати перевірки дозволяють казати про конфігураційну, метричну, скалярну та точну вимірювальну інваріантність цієї моделі для чоловіків та жінок, а також для молодих (до 34 років включно) та зрілих (від 35 років) людей. Аргументами на користь такого висновку є, по-перше, гарні показники статистики χ^2/df – для всіх моделей в обох випадках χ^2/df було менше за 2, а p було вище за критичні 0,05, а також значення CFI, вищі за 0,99 та значення RMSEA й SRMR, нижчі за 0,05; по-друге, ΔCFI для всіх трьох моделей в обох випадках було більше за 0,01 (Cheung, & Rensvold, 2002; Chen, 2007; Rutkowski, & Svetina, 2017). Висока різниця в показниках RMSEA, отриманих для моделей конфігураційної та метричної еквівалентності даних двох вікових груп, не є вирішальною, бо вона є додатковою та враховується за умовою високого ΔCFI .

Скалярна інваріантність означає, що подальший порівняльний аналіз даних, отриманих в різних статевих та вікових групах, буде коректним.

Таблиця 4. Перевірка вимірювальної інваріантності трьохфакторної моделі за статтю та віком/Testing the measurement invariance of the three-factor model by gender and age

Модель	χ^2/df	p	CFI	RMSEA	SRMR	Вкладена модель	ΔCFI	$\Delta RMSEA$	$\Delta SRMR$
Стать									
Чоловіки $n=147$	44,3/28	0,26	0,993	0,063	0,062				
Жінки $n=295$	25,5/28	0,60	1	0	0,033				
М0. Конфігураційна	71,3/56	0,08	0,998	0,035	0,042				
М1. Метрична	85,9/63	0,03	0,997	0,040	0,046	M1-M0	-0,001	0,005	0,004
М2. Скалярна	125,1/110	0,15	0,998	0,025	0,046	M2-M1	0,001	-0,015	0,000
М3. Точна	143,9/114	0,03	0,996	0,035	0,049	M3-M2	-0,002	0,011	0,003
Вік (до 34, від 35)									
Молоді $n=306$	28,6/28	0,43	1	0,009	0,035				
Зрілі $n=136$	24,4/28	0,61	1	0	0,049				
М0. Конфігураційна	55,7/56	0,48	1	0	0,040				
М1. Метрична	74,8/63	0,15	0,998	0,029	0,044	M1-M0	-0,002	0,029	0,004
М2. Скалярна	104,9/110	0,62	1	0	0,041	M2-M1	0,002	-0,029	0,003
М3. Точна	107,7/114	0,65	1	0	0,042	M3-M2	0	0	0,001

Порівняння показників віри в силу грошей залежно від статі та віку

Аналіз розподілу даних за трьома субшкалами та інтегральною шкалою віри в силу грошей показав, що інтегральна шкала має нормальний розподіл за критеріями Колмогорова-Смірнова та Лілієфорса, також до нормального розподілу за критерієм Колмогорова-Смірнова близькі ($p < 0,2$) шкали «Гроші як опора» та «Гроші як запорука благополуччя». Розподіл за шкалою «Гроші як мірило» хоча й відрізняється від нормального ($p < 0,1$), однак показник

ексцесу (-0,29) близький до стандартної помилки ексцесу (0,23), що дає підстави для дисперсійного аналізу. Тест Лівеня підтвердив припущення про гомогенність дисперсій для всіх шкал. Тож, для всіх чотирьох показників віри в силу грошей був проведений двохфакторний дисперсійний аналіз з незалежними змінними «стать» та «вікова група».

Для жодної з залежних шкал не встановлено спільного впливу двох незалежних змінних. Зміни в залежності від статі підтвержені для субшкал «Опора» й «Мірило» та інтегральної шкали. У всіх випадках, як й очікувалося,

більш високі показники були у чоловіків, однак розмір ефекту за ета-квадрат був малим (від 0,014 до 0,018).

Розбіжності між віковими групами були значущими за всіма вимірвальними шкалами. Як й очікувалося,

вищі показники віри в силу грошей були в групі молоді. Розмір ефекту ета-квадрат був найнижчим 0,01 за шкалою «Благополуччя», для інших шкал він дорівнював 0,025.

Таблиця 5. Результати дисперсійного аналізу/Results of dispersion analysis

Шкала	Стать				Вікова група			
	Чоловіки	Жінки	F	p	До 34	Від 35	F	p
	N=147	N=295			N=306	N=136		
Інтегральна шкала віри в силу грошей	3,79	3,56	6,84	0,009	3,75	3,36	11,42	0,0008
Гроші як опора	4,08	3,80	8,19	0,0044	4,05	3,55	11,49	0,0008
Гроші як мірило всього	2,86	2,58	6,33	0,012	2,79	2,41	10,74	0,001
Гроші як запорука благополуччя	4,25	4,10	2,21	0,13	4,25	3,94	4,55	0,03

Перевірка конвергентної та дивергентної валідності проводилася через аналіз взаємозв'язків субшкал та інтегральної шкали віри в силу грошей зі шкалою «Монетарні установки та цінності» (Шамне, 2018), субшкалою «Гроші» опитувальника Еко30 (Кряж, 2020), шкалами цінностей самозвеличення, самотрансцендентності та екологічних цінностей (Stern & Dietz, 1994), шкалою вертикального індивідуалізму з опитувальнику «Індивідуалізм і колективізм» (Triandis & Gelfand, 1998), шкали екологічної (інвайронментальної) ідентичності С. Клейтон; шкали заперечення кліматичних змін Dunlap, & McCright, 2011), шкали віри в справедливий світ (Dalbert, 1999). Дві останні шкали були залучені саме для підтвердження дивергентної валідності, оскільки вимірюють конструкції, незалежні від віри в силу грошей. В дослідженні з використанням цих методик взяв участь 171 респондент.

Найбільш високі кореляції показників шкали віру в силу грошей були виявлені для шкали монетарних

установок та цінностей, слабкіші та близькі між собою кореляції встановлені для цінностей самозвеличення та шкали пріоритету грошей (пріоритету фінансово-економічних інтересів понад екологічними). Встановлені значущі, але слабкі кореляції: негативні – всіх показників віри в силу грошей з екологічною ідентичністю, позитивні – із запереченням змін клімату, а також між вертикальним індивідуалізмом й загальним показником віри в силу грошей та субшкалами «Гроші як опора» й «Гроші як запорука благополуччя». Кореляція вертикального індивідуалізму з субшкалою «Гроші як мірило всього» виявилася статистично незначущою (0,14 при $p=0,063$).

Всі показники віри в силу грошей мали дуже низькі статистично незначущі кореляції з задоволеністю життям та показниками віри в справедливий світ, що є підтвердженням дивергентної валідності розробленої методики.

Таблиця 5. Матриця кореляцій Спірмена з перевірки конвергентної та дивергентної валідності/Spearman's correlation matrix for testing convergent and divergent validity.

Шкала	N	Гроші як опора	Гроші як мірило всього	Гроші як запорука благополуччя	Віра в силу грошей
Монетарні установки та цінності	171	0,56 $p=0,000$	0,56 $p=0,000$	0,57 $p=0,000$	0,66 $p=0,000$
Пріоритет грошей (Еко30)	171	0,38 $p<0,001$	0,39 $p<0,001$	0,36 $p<0,001$	0,43 $p<0,001$
Цінності самозвеличення	171	0,41 $p<0,001$	0,38 $p<0,001$	0,44 $p<0,001$	0,48 $p<0,001$
Цінності самотрансцендентності	171	-0,05 $p=0,5$	-0,22 $p=0,003$	-0,09 $p=0,27$	-0,12 $p=0,13$
Екологічні цінності	171	-0,13 $p>0,1$	-0,23 $p=0,003$	-0,07 $p=0,33$	-0,14 $p=0,08$
Вертикальний індивідуалізм	170	0,25 $p<0,001$	0,14 $p=0,063$	0,22 $p=0,005$	0,24 $p=0,002$
Екологічна ідентичність	170	-0,18 $p=0,02$	-0,16 $p=0,04$	-0,18 $p=0,02$	-0,19 $p=0,011$
Заперечення кліматичних змін	170	0,16 $p=0,038$	0,19 $p=0,012$	0,17 $p=0,032$	0,20 $p=0,01$
Віра в справедливий світ для всіх	171	-0,09 $p=0,22$	-0,02 $p=0,84$	-0,08 $p=0,3$	-0,06 $p=0,47$
Віра в справедливий світ для себе	171	0,07 $p=0,33$	-0,001 $p=0,99$	-0,05 $p=0,5$	-0,06 $p=0,47$

Ретестова надійність. В повторному вимірюванні з інтервалом в два місяці взяли участь 32 студенти. Були отримані такі показники кореляції за Спірменом: 0,89 для субшкали «Гроші як опора»; 0,80 для субшкали «Гроші як моральне мірило»; 0,77 для субшкали «Гроші як запорука благополуччя»; 0,87 для загального показника віри в силу грошей. Отримані показники підтверджують ретестову надійність всіх вимірвальних шкал.

Обговорення результатів

Запропонована шкала віри в силу грошей містить три типи питань з децю різним семантичним змістом.

Йдеться про смисли грошей як опори в житті, як мірила цінностей, як основного життєвого ресурсу – запоруки благополуччя. Результати факторного аналізу вказують на необхідність врахування цих окремих, хоча й взаємопов'язаних смислових утворень, які разом є проявами ставлення до грошей як таких, що мають власну силу, відчужену від людини. Модель з одним загальним фактором поступається за показниками придатності моделі з трьома факторами, яка добре відповідає емпіричним даним.

Слід відмітити семантичну спільність субшкал, утворених трьома смисловими групами питань, про що

свідчать високі показники міжфакторних кореляцій в моделі з трьома корельованими факторами, а в моделі з фактором другого порядку – високі навантаження первинних факторів на вторинний фактор. Разом з тим, показники НТМТ (співвідношення кореляцій гетеро-ознака – моно-ознака) дають чітке підтвердження дискримінантної валідності трьох субшкал. Також підтвердилася внутрішня конвергентність трьох шкал, хоча показники такої валідності для субшкали «Гроші як мірило всього» близькі до критичних. Важливим є підтвердження інваріантності такої трьохфакторної структури як для чоловіків та жінок, так й для людей молодого та зрілого віку.

Однак з практичної точки зору можна поставити питання, а чи достатньо підстав для використання нарівні із інтегральною шкалою віри в силу грошей окремо ще трьох субшкал, що складаються з трьох-чотирьох пунктів? Можна назвати кілька аргументів «за». По-перше, конфірматорний аналіз однозначно підтверджує, що модель з трьома факторами не лише краще за однофакторну модель, але й дуже гарно узгоджується з емпіричними даними. По-друге, як було відмічено вище, підтверджено дискримінантну валідність трьох субшкал. Це дає підстави для використання цих субшкал як окремих вимірвальних інструментів. Щодо субшкали «Гроші як опора», доречним буде відмітити, що в дослідженні Franzen A, & Mader (2022) використані в неї пункти також утворили окремий фактор, хоча вони були включені в інший набір тверджень з 9 пунктів – шкалу одержимості грошима MOS (Wilhelm et al., 1993).

Разом з тим, слід відмітити, що субшкала «Гроші як мірило всього» має невисокі показники надійності-узгодженості пунктів, що вказує на її певну семантичну нечіткість. З іншого боку, шкали «Гроші як опора» та «Гроші як запорука благополуччя» є семантично дуже тісними, на що вказує не лише висока кореляція між ними, але й зв'язки між залишками пункту однієї з цих двох шкал та одразу трьох пунктів іншої.

Також слід зауважити, що за результатами перевірки зовнішньої конвергентної та дивергентної валідності три субшкали та інтервальна шкала мають подібні кореляції з іншими конструктами. Виключенням є субшкала «Гроші як мірило всього», для якої встановлені слабкі, але статистично значущі негативні кореляції з цінностями самоподолання та екологічними, в той час як інші показники віри в силу грошей не корелюють з цими цінностями. Це наближає до кращого розуміння семантики цієї субшкали, якщо враховувати, що кореляції трьох субшкал з цінностями самозвеличення (гроші, влада, авторитет) були статистично однаковими. Смысловий зміст субшкали «Гроші як мірило всього» розкривається через призму ціннісного виміру «самозвеличення – самотрансцендентність», де полюс самотрансцендентності є інтегративним для цінностей соціально-альтруїстичних та екологічних (Schwartz, & Bilsky, 1987; Кряж, 2012). Субшкала «Гроші як мірило» не лише кореспондує цінностям самозвеличення, але й конфліктує з цінностями, що відповідають потребам спільного виживання в людських та екологічних спільнотах. Таким чином за цією субшкалою гроші виступають критерієм правильного, підмінюючи

моральну оцінку. Однак таке осмислення грошей не означає прагнення набути статус через конкуренцію з іншими, адже, на відмінність від інших показників віри в силу грошей, субшкала «Гроші як мірило» не має статистично значущої кореляції з вертикальним індивідуалізмом.

В цілому перевірка вимірвальних шкал опитувальника на зовнішню валідність підтвердила їхню конвергентну та дискримінативну валідність. Всі шкали опитувальника мали позитивні кореляції з трьома іншими конструктами, що стосуються ставлення до грошей: монетарні установки, пріоритет грошей в екологічному контексті, цінності самозвеличення. Також всі показники опитувальника мали слабкі позитивні кореляції з запереченням зміни клімату та негативні – з екологічною ідентичністю. Це кореспондує результатам дослідження Franzen A, & Mader (2022), в якому як альтернативний конструкт для перевірки валідності шкали суб'єктивної важливості грошей використовувалася турбота про навколишнє середовище.

Дискримінативну валідність підтверджують близькі до нуля кореляції показників віри в силу грошей з двома показниками віри в справедливий світ – конструкту, що також описує особистісні переконання, але поза контекстом ставлення до грошей. Також окрема перевірка підтвердила ретестову надійність для інтегрального показника та всіх трьох субшкал.

Було також підтверджено інваріантність трьохфакторної моделі для чоловіків й жінок, а також для людей молодого та зрілого віку, що дало підстави для проведення порівняльного аналізу різних статево-вікових груп. Найбільш близькими в різних групах виявилися показники за субшкалою «Гроші як основа благополуччя», слабкі розбіжності були встановлені лише для двох вікових груп. Більш виражені розбіжності між респондентами молодого та зрілого віку за інтегральною шкалою та субшкалами «Гроші як опора», «Гроші як мірило», при цьому всі показники віри в силу грошей вищі у молоді. Також у чоловіків показники дещо вищі, ніж у жінок. Це узгоджується з результатами зарубіжних досліджень, згідно яких чоловіки більше за жінок (Furnham, Wilson, & Telford, 2012; Furnham, Von Stumm, Fenton-O'Creevy, 2015; Sesini & Lozza, 2023), а молоді люди більше ніж зрілі (Furnham, Wilson, & Telford, 2012; Lay & Furnham, 2018; Sesini & Lozza, 2023) схильні асоціювати гроші з досягненнями, владою та свободою. Описова статистика для кожної статево-вікової групи надана в Додатку 2.

Одним з обмежень проведеного дослідження є нерівномірність розподілу респондентів за статево-віковими групами із значним переважанням жінок та молодих людей. Хоча до підвибірки молоді увійшли студенти та працюючі респонденти, в проведеному аналізі вони розглядалися разом. Одночасно, в дослідженні не був розглянутий внесок у віру в силу грошей таких чинників, як рівень освіти, професійна ідентифікація, фінансове становище, що відкриває перспективи подальших досліджень. Ще одним обмеженням є те, що перевірку ретестової надійності було проведено лише на невеликій студентській групі.

Висновки.

Подані результати доводять, що авторська методика «Шкала віри в силу грошей» має гарні психометричні характеристики, надійність інтегрального показника за ω Макдональда склала 0,86. Опитувальник складається з 10 тверджень, які утворюють три субшкали, що відображають різні семантичні аспекти грошей: як опори, як мірила всього, як запоруки благополуччя. Підтверджено конвергентну та дискримінаційну валідність, а також ретестову валідність методики. Багатогруповий конфірмаційний факторний аналіз підтвердив строгу інваріантність вимірювання для чоловіків та жінок, а також для двох вікових груп. Встановлені розбіжності в показниках віри в силу грошей залежно від віку та статі: показники віри в силу грошей вищі у молодих людей в порівнянні з людьми зрілого віку, у чоловіків в порівнянні з жінками. Розроблена методика відкриває нові можливості для емпіричних досліджень вірувань особистості та їх зв'язку з ідентичністю, ролі віри в силу грошей для оптимального функціонування особистості в екологічному, політичному, соціально-економічному контекстах.

Список використаних джерел

- Губеладзе І.Г. Реалізація почуття власності в соціальних практиках: перспективи досліджень і впровадження в практику. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія*. 2021. 70, 63-69. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-08>
- Зубіашвілі І.К. Ставлення до грошей як важливий фактор соціалізації. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип.14, 301-311.
- Карамушка, А. М., Ходакевич, О. Г. Психологічні особливості ставлення студентської молоді до грошей: монографія. Київ: КНЕУ. 2017. 200 с.
- Карамушка А., Креденцер О., Паршак О. Основні тенденції розвитку психології грошей у зарубіжній та вітчизняній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2020. 4 (21), 49-59. <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.5>
- Кряж І.В. Ценностні аспекти глобальних екологічних змін. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VII. Екологічна психологія, 2012. 29, 224-233.
- Кряж І. В. Роль екологічної позиції людини в регуляції екологічно значимих дій. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Екологічна психологія. 2013. VII (33), 268-277.
- Кряж І.В. Опитувальник стурбованості глобальними екологічними проблемами Еко-30. Опис психодіагностичної методики. 2020. <https://ekhnur.karazin.ua/items/258c307b-2ec2-4e99-8b2b-6db19a86d4b8>
- Кряж І.В., Басва К.О. Роль екологічної позиції суб'єкта в подоланні проблем, викликаних глобальними екологічними змінами. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія*, 2020. (69), 64-73. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2020-69-09>
- Олефір В. О., Боснюк В. Ф. Моделювання структурними рівняннями у психологічних дослідженнях. *Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія*. Т. II, НУЦЗУ. Х.: ФОП Панов А.М., 2022. 385-404.
- Потемкіна О. Ф. Методи діагностики соціально-психологічних установок людини. *Методи психологічної діагностики*, 1993. 1, 39-41. 79-86.
- Шамне А. В. Ставлення до грошей, монетарні установки і цінності сучасної молоді України. *Проблеми сучасної психології*. 2018. 1, 189-195. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_1_32
- Яновська С.Г., Криворучко С.М., Самохін О.О., Кононенко Н.М., Білоус Н.С. Особливості задоволеності життям людей з різним ставленням до грошей і власної жадібності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, 2019. 66. 47-53. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2019-66-05>
- Chen F.F. Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*. 2007. 14(3), 464-504. <https://doi.org/10.1080/10705510701301834>
- Clayton S. Environmental identity: A conceptual and an operational definition. *Identity and the natural environment*. Cambridge, MA, 2003. 45-65.
- Dalbert C. The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 1999. 12(2), 79-98. <https://doi.org/10.1023/A:1022091609047>
- Dunlap R. E., & McCright A. M. Organized climate change denial. In J. S. Dryzek, R. B. Norgaard, & D. Schlosberg (Eds.), *The oxford handbook of climate change and society*. Oxford University Press. 2011. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199566600.003.0010>
- Fallow S. What Are Money Attitudes? *Data Points* 2021. <https://datapoints.com/2021/12/20/whataremoneyattitudes/#:~:text=money%20attitudes%20%E2%80%93%20n,to%20managing%20our%20financial%20lives>
- Franzen A, & Mader S. The Importance of Money Scale (IMS): A new instrument to measure the importance of material well-being. *Personality and Individual Differences*, 2022. 184, 111172. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111172>
- Furnham A. Many sides of the coin: The psychology of money usage. *Personality and Individual Differences*, 1984. 5, 501-509. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(84\)90025-4](https://doi.org/10.1016/0191-8869(84)90025-4)
- Furnham A, Von Stumm S, Fenton-O'Creevy M. Sex differences in money pathology in the general population. *Social indicators research*; 2015. 123(3):701-11. pmid:26316675
- Furnham A., & Murphy T. Money types, money beliefs, and financial worries: An Australian study. *Australian Journal of Psychology*, 2019. 71:2, 193-199, <https://doi.org/10.1111/ajpy.12219>
- Furnham A, Wilson E, & Telford K. The meaning of money: The validation of a short money-types measure. *Personality and Individual Differences*. 2012. 52(6). 707-11.
- Gasiorowska A. The relationship between objective and subjective wealth is moderated by financial control and mediated by money anxiety. *Journal of Economic Psychology*, 2014. 43, 64-74. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2014.04.007>
- Gasiorowska A. The impact of money attitudes on the relationship between income and financial satisfaction. *Polish Psychological Bulletin*, 2015. 46(2), 197-208. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2018.09.004>
- Gasiorowska A., Zaleskiewicz T., & Keszteb P. Money as an existential anxiety buffer: Exposure to money prevents mortality reminders from leading to increased death thoughts. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2018. 79 (2018) 394-409.
- Hair Jr. J.F., Hult G.T.M., Ringle C.M., & Sarstedt M. A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM). Los Angeles: Sage, 2021.
- Henseler J., Ringle C.M. & Sarstedt M. A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation

- modeling. *J. of the Acad. Mark. Sci.* 2015. 43, 115–135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Khare A. Money attitudes, materialism, and compulsiveness: Scale development and validation. *Journal of Global Marketing*, 2014. 27(1), 30–45. <https://doi.org/10.1080/08911762.2013.850140>
- Klontz B., Britt S. L., Mentzer J., & Klontz T. Money Beliefs and Financial Behaviors: Development of the Klontz Money Script Inventory. *Journal of Financial Therapy*, 2011. 2(1). <https://doi.org/10.4148/jft.v2i1.451>
- Lea S. E. G., & Webley P. Money as tool, money as drug: The biological psychology of a strong incentive. *Behavioral and Brain Sciences*, 2006. 29, 161-209. <https://doi.org/10.1017/S0140525X06009046>
- Lay A., & Furnham A. A New Money Attitudes Questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment. Advance online publication*. 2018. <http://dx.doi.org/10.1027/1015-5759/a000474>
- Marx K. The Power of Money. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Translated: by Martin Milligan. Progress Publishers. 1959. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/power.htm>
- Rutkowski L., & Svetina D. Assessing the hypothesis of measurement invariance in the context of large-scale international surveys. *Educational and Psychological Measurement*, 2014. 74(1), 31-57. <https://doi.org/10.1177/0013164413498257>
- Rousseau G.G., & Venter D.J.L. Measuring Consumer Attitudes toward Money. *SAJEMS NS*, 1999. 3(2), 407-422.
- Schwartz S. H., & Bilsky W. Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987. 53, 550-562.
- Sesini G., & Lozza E. Understanding Individual Attitude to Money: A Systematic Scoping Review and Research Agenda. *Collabra: Psychology*, 2023. 9(1). <https://doi.org/10.1525/collabra.77305>
- Stern P. C., & Dietz T. The Value Basis of Environmental Concern. *Journal of Social Issues*, 1994. 3(50), 65-84. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb02420.x>
- Talaei A., & Kwantes C. T. Money attitudes among Iranians: A test of Yamauchi and Templer's Money Attitudes Scale. In C. Roland-Lévy, P. Denoux, B. Voyer, P. Boski, & W. K. Gabrenya Jr. (Eds.), *Unity, diversity and culture*. Proceedings from the 22nd Congress of the International Association for CrossCultural Psychology. 2016. https://scholarworks.gvsu.edu/iaccp_papers/189
- Tang T. L.-P., Chen Y.-J., & Sutarso T. Bad apples in bad (business) barrels: The love of money, machiavellianism, risk tolerance, and unethical behavior. *Management Decision*, 2008. 46(2), 243-263. <https://doi.org/10.1108/00251740810854140>
- Tang T. L.-P., & Chiu R. K. Income, Money Ethic, Pay Satisfaction, Commitment, and Unethical Behavior: Is the Love of Money the Root of Evil for Hong Kong Employees? *Journal of Business Ethics*, 2003. 46(1), 13–30. <https://doi.org/10.1023/a:1024731611490>
- Triandis H. C., & Gelfand M. J. Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of personality and social psychology*, 1998. 74(1), 118-128.
- Wilhelm M. S., Varcoe K., & Huebner Fridrich A. Financial satisfaction and assessment of financial progress: Importance of money attitudes. *Financial Counseling and Planning*, 1993. 4, 181–199.
- Yamauchi K. T., & Templer D. L. The development of a money attitude scale. *Journal of Personality Assessment*, 1982. 46. 522-528.
- Zaleskiewicz T., Gasiorowska A., Kesebir P., Luszczynska A., & Pyszczynski P. Money and the fear of death: The symbolic power of money as an existential anxiety buffer. *Journal of Economic Psychology*, 2013. 36, 55–67. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2013.02.008>

Додаток 1. Текст шкали «Віра в силу грошей»

Вам пропонуються 10 тверджень, пов'язаних зі ставленням до грошей. Будь ласка, відзначте, наскільки ви згодні з кожним із тверджень, обрав відповідну цифру:

- 1 - зовсім не погоджуюсь
 2 - не погоджуюся
 3 - скоріше не погоджуюся, ніж погоджуюся
 4 - важко відповісти
 5 - скоріше погоджуюся
 6 - погоджуюся
 7 - цілком погоджуюся
- Я твердо вірю, що гроші можуть вирішити усі мої проблеми
  - Я зробив би практично все можливе заради грошей, щоб їх стало достатньо

- Я відчуваю, що гроші – це єдина річ, на яку я можу розраховувати
- Люди, у яких немає грошей, і вони не вміють їх заробити, не заслуговують на повагу.
- Якщо вибирати, краще мати високу зарплату, ніж високий інтелект.
- Гроші не пахнуть, і не важливо, як вони зароблені.
- Найбільше потрясіння для мене – відсутність грошей
- Тільки гроші дадуть мені можливість подбати про своє благополуччя
- Коли у людей достатньо грошей, вони можуть вирішити будь-які екологічні проблеми
- Гроші – це головна умова для життєзабезпечення кожної людини

Додаток 2. Показники описової статистики в загальній вибірці та в двох вікових групах підвбірок чоловіків та жінок.

Шкала	Стать	Вік	N	M	SD	M-SD	M+SD
Інтегральна шкала віри в силу грошей	Чоловіки	До 34 років	89	3,75	1,12	3,63	3,88
		Від 34 років	58	3,36	1,13	3,17	3,55
	Жінки	До 34 років	217	4,05	1,37	3,89	4,20
		Від 34 років	78	3,55	1,37	3,32	3,78
	Вся вибірка		442	3,63	1,14	3,53	3,74
Субшкала: Гроші як опора	Чоловіки	До 34 років	89	4,19	1,52	3,87	4,51
		Від 34 років	58	3,91	1,39	3,55	4,28
	Жінки	До 34 років	217	3,99	1,31	3,82	4,17
		Від 34 років	78	3,28	1,30	2,98	3,57
	Вся вибірка		442	3,9	1,39	3,77	4,03
	Чоловіки	До 34 років	89	3,04	1,41	2,75	3,34

Шкала	Стать	Вік	N	M	SD	M-SD	M+SD
Субшкала: Гроші як мірило всього	Жінки	Від 34 років	58	2,59	1,23	2,27	2,91
		До 34 років	217	2,69	1,22	2,53	2,86
		Від 34 років	78	2,27	1,07	2,03	2,52
	Вся вибірка		442	2,68	1,26	2,56	2,79
Субшкала: Гроші як запорука благополуччя	Чоловіки	До 34 років	89	4,35	1,25	4,08	4,61
		Від 34 років	58	4,11	1,50	3,72	4,51
	Жінки	До 34 років	217	4,21	1,38	4,02	4,39
		Від 34 років	78	3,81	1,40	3,49	4,13
	Вся вибірка		442	4,15	1,38	4,02	4,28

I. KRYAZH (Iryna Kryazh)

Doctor of Sciences (Psychology),

Professor of the Department of Applied Psychology,

V. N. Karazin Kharkiv National University 4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine

E-mail: ikryazh@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0002-9616-5891>

BELIEF IN THE POWER OF MONEY SCALE

The article presents the results of developing a tool to measure belief in the power of money. The questionnaire consists of 10 statements reflecting three semantic aspects of money: money as a support, money as a measure of everything, money as the main life resource - the key to well-being. The sample consisted of 442 people - citizens of Ukraine (66.7% of them were women) aged from 18 to 74 years. According to the results of confirmatory factor analysis, a model with three closely related factors was confirmed ($\chi^2/df = 36.7/28$; $p = 0.125$; CFI 0.999; TLI 0.998; RMSEA 0.027 (90% CI 0.00-0.048); SRMR 0.033). Discriminant validity was determined using the HTMT criterion and is satisfactory for three subscales. The internal reliability-consistency of the scales according to McDonald's ω was 0.86 for the integral indicator of belief in the power of money, 0.78 for the "Support" and "Guarantee of Well-Being" subscales, 0.62 for the "Measure of everything" subscale; composite reliabilities for the subscales were 0.80, 0.81, and 0.68, respectively. Test-retest validity was confirmed for the integral scale and three subscales (repeated measurement with an interval of two months, correlation indicators ranged from 0.89 for the integral indicator to 0.77 for the "Pledge of Well-Being" subscale). External convergent and discriminant validity was confirmed through correlation analysis of the relationships between indicators of belief in the power of money with indicators of monetary attitudes, self-enhancement, self-transcendence and environmental values; recognition of the priority of money in an environmental context; vertical individualism; denial of climate change and environmental identity, belief in a just world. Multigroup confirmatory factor analysis confirmed strict measurement invariance for men and women, as well as for two age groups. The differences in the indicators of belief in the power of money depending on age and gender are analyzed: indicators of belief in the power of money are higher among young people compared to people of mature age, among men compared to women. The developed methodology opens up new opportunities for empirical research into individual beliefs and their connection with identity, the role of belief in the power of money for the optimal functioning of the individual in environmental, political, socio-economic contexts.

Keywords: money attitudes, belief in the power of money, multigroup confirmatory factor analysis, measurement invariance, convergent and discriminant validity, ANOVA, psychometric evaluation, identity.

References

- Chen, F.F. (2007). Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 14(3), 464–504. <https://doi.org/10.1080/10705510701301834>
- Clayton, S. (2003). Environmental identity: A conceptual and an operational definition. *Identity and the natural environment*. Cambridge, MA, 45–65.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 12(2), 79–98. <https://doi.org/10.1023/A:1022091609047>
- Dunlap, R. E., & McCright, A. M. (2011). Organized climate change denial. In J. S. Dryzek, R. B. Norgaard, & D. Schlosberg (Eds.), *The oxford handbook of climate change and society*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199566600.003.0010>
- Fallow, S. (2021). What Are Money Attitudes? *DataPoints* <https://datapoints.com/2021/12/20/whataremoneyattitudes/#:~:text=money%20attitudes%20%E2%80%93%20n,to%20managing%20our%20financial%20lives>.
- Franzen, A., & Mader, S. (2022). The Importance of Money Scale (IMS): A new instrument to measure the importance of material well-being. *Personality and Individual Differences*, 184, 111172. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111172>
- Furnham, A., Von Stumm, S., Fenton-O'Creevy, M. (2015). Sex differences in money pathology in the general population. *Social indicators research*; 123(3), 701–11. pmid:26316675
- Furnham, A., Wilson, E., & Telford, K. (2012). The meaning of money: The validation of a short money-types measure. *Personality and Individual Differences*. 52(6). 707–11.
- Furnham, A. (1984). Many sides of the coin: The psychology of money usage. *Personality and Individual Differences*, 5, 501–509. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(84\)90025-4](https://doi.org/10.1016/0191-8869(84)90025-4)
- Furnham, A., & Murphy, T. (2019). Money types, money beliefs, and financial worries: An Australian study. *Australian Journal of Psychology*, 71:2, 193-199, <https://doi.org/10.1111/ajpy.12219>
- Gasiorowska, A. (2014). The relationship between objective and subjective wealth is moderated by financial control and mediated by money anxiety. *Journal of Economic Psychology*, 43, 64–74. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2014.04.007>
- Gasiorowska, A. (2015). The impact of money attitudes on the relationship between income and financial satisfaction. *Polish Psychological Bulletin*, 46(2), 197-208. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2018.09.004>
- Gasiorowska, A., Zaleskiewicz, T., & Kesebir, P. (2018). Money as an existential anxiety buffer: Exposure to money prevents mortality reminders from leading to increased death thoughts. *Journal of Experimental Social Psychology*, 79 (2018) 394–409.

- Hair, Jr. J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M., & Sarstedt, M. (2021). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. Los Angeles: Sage.
- Henseler, J., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *J. of the Acad. Mark. Sci.* 43, 115–135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hubeladze, I. (2021). Sense of Ownership Realization in Social Practices: Prospects for Research and Practical Application, *The Journal of V. N. Karazhin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*, 70, 63-69. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-08> (in Ukrainian).
- Karamushka, L. M., Khodakevych, O. H. (2017). *Psychological features of the attitude of student youth to money: a monograph*. Kyiv: KNEU. 200 p. (in Ukrainian)
- Karamushka, L., Kredentser, O., Parshak, O. (2020). The main trends in the development of the psychology of money in foreign and domestic psychology. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*. 4(21), 49-59. <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.5> (in Ukrainian)
- Khare, A. (2014). Money attitudes, materialism, and compulsiveness: Scale development and validation. *Journal of Global Marketing*, 27(1), 30–45. <https://doi.org/10.1080/08911762.2013.850140>
- Klontz, B., Britt, S. L., Mentzer, J., & Klontz, T. (2011). Money Beliefs and Financial Behaviors: Development of the Klontz Money Script Inventory. *Journal of Financial Therapy*, 2(1). <https://doi.org/10.4148/jft.v2i1.451>
- Kryazh, I., Baieva, K. (2020). The Role of the Ecological Worldview Position in Coping with Problems Caused by Global Environmental Change. *The Journal of V. N. Karazhin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*, (69), 64-73. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2020-69-09> (in Ukrainian)
- Kryazh, I.V. (2012). Value dimensions of global environmental change. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuksa NAPN Ukrainy. Ekolohichna psykholohiia VII (29)*, 224-233. (in Russian)
- Kryazh, I.V. (2013). Role of ecological position of the person in regulation of ecologically significant actions. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuksa NAPN Ukrainy. Ekolohichna psykholohiia. VII(33)*, 268-277. (in Russian)
- Kryazh, I.V. (2020). Questionnaire of concern about global environmental problems Eco-30. Description of psychodiagnostic methodology. <https://ekhnur.karazin.ua/items/258c307b-2ee2-4e99-8b2b-6db19a86d4b8> (in Ukrainian)
- Lay, A., & Furnham, A. (2018). A New Money Attitudes Questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment. Advance online publication*. <http://dx.doi.org/10.1027/1015-5759/a000474>
- Lea, S. E. G., & Webley, P. (2006). Money as tool, money as drug: The biological psychology of a strong incentive. *Behavioral and Brain Sciences*, 29, 161-209. <https://doi.org/10.1017/S0140525X06009046>
- Marx, K. (1959) *The Power of Money. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Translated: by Martin Milligan. Progress Publishers. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/power.htm>
- Olefir, V., Bosniuk, V. (2022). Structural equation modeling in psychological research. *Aktualni doslidzhennia v suchasni vitchyzniani ekstremalni ta kryzovi psykholohii: monografiiia*. T. II, NUTsZU. X.: FOP Panov L.M., 385-404 (in Ukrainian)
- Potemkina, O.F. (1993) Methods for diagnosing socio-psychological attitudes of the individual. *Metody psykholohicheskoi dyabnostyky*, 1, 39-41. 79-86. (in Russian)
- Rousseau, G.G., & Venter, D.J.L. (1999) Measuring Consumer Attitudes toward Money. *SAJEMS NS*, 3(2), 407-422.
- Rutkowski, L., & Svetina, D. (2014). Assessing the hypothesis of measurement invariance in the context of large-scale international surveys. *Educational and Psychological Measurement*, 74(1), 31-57. <https://doi.org/10.1177/0013164413498257>
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562.
- Sesini, G., & Lozza, E. (2023) Understanding Individual Attitude to Money: A Systematic Scoping Review and Research Agenda. *Collabra: Psychology*, 9(1). <https://doi.org/10.1525/collabra.77305>
- Shamne, A. V. (2018). Stavlenia do hroshei, monetarni ustanovky i tsinnosti suchasnoi molodi Ukrainy. *Problemy suchasnoi psykholohii*. 1, 189-195. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_1_32 (in Ukrainian)
- Stern, P.C., & Dietz, T. (1994) The Value Basis of Environmental Concern. *Journal of Social Issues*, 3(50), 65-84. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb02420.x>
- Talaei, A., & Kwantes, C. T. (2016). Money attitudes among Iranians: A test of Yamauchi and Templer's Money Attitudes Scale. In C. Roland-Lévy, P. Denoux, B. Voyer, P. Boski, & W. K. Gabrenya Jr. (Eds.), *Unity, diversity and culture*. Proceedings from the 22nd Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology. https://scholarworks.gvsu.edu/iaccp_papers/189
- Tang, T. L.-P., & Chiu, R. K. (2003). Income, Money Ethic, Pay Satisfaction, Commitment, and Unethical Behavior: Is the Love of Money the Root of Evil for Hong Kong Employees? *Journal of Business Ethics*, 46(1), 13–30. <https://doi.org/10.1023/a:1024731611490>
- Tang, T. L.-P., Chen, Y.-J., & Sutarso, T. (2008). Bad apples in bad (business) barrels: The love of money, machiavellianism, risk tolerance, and unethical behavior. *Management Decision*, 46(2), 243–263. <https://doi.org/10.1108/00251740810854140>
- Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of personality and social psychology*, 74(1), 118-128.
- Wilhelm, M. S., Varcoe, K., & Huebner Fridrich, A. (1993). Financial satisfaction and assessment of financial progress: Importance of money attitudes. *Financial Counseling and Planning*, 4, 181–199.
- Yamauchi, K. T., & Templer, D. L. (1982). The development of a money attitude scale. *Journal of Personality Assessment*, 46(May), 522–528.
- Yanovska, S. H., Kryvoruchko, S. M., Samokhin, O. O., Kononenko, N. M., & Bilous, N. S. (2019). Features of life satisfaction in people with different attitude towards money and their own greed. *The Journal of V. N. Karazhin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*, (66), 47-53. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2019-66-05> (in Ukrainian)
- Zaleskiewicz, T., Gasiorowska, A., Kesebir, P., Luszczynska, A., & Pyszczynski, P. (2013). Money and the fear of death: The symbolic power of money as an existential anxiety buffer. *Journal of Economic Psychology*, 36, 55–67. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2013.02.008>
- Zubiashvili, I.K. (2011). Attitude to money as an important factor of socialization. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 14, 301-311. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 2.10.2023 (The article was received by the editors 2.10.2023)

Стаття рекомендована до друку 24.11.2023 (The article is recommended for printing 24.11.2023)